

AZ ALAPSZÓFAJOK

AZ IGÉRŐL 4. előadás

Az ige

- kifejez: cselekvést, történést vagy állapotot
- mondatbeli szerep: mindig állítmány
- toldalékai: idő-, mód-, szám- és személy mutatók lehetnek
- szemantikai és szintaktikai bővítményeivel együtt meghatározza a mondat szerkezeti vázát, alapstruktúráját

Az ige jelentése

1. Fogalmi-lexikális jelentés
2. Grammatikai jelentés
3. Aspektuális jelentés és akcióminőség
4. Igenemek jelentése

Fogalmi-lexikai jelentések

Tartalmi jelentés alapján:
számos lehetőség, sokféle kategória

pl. fizikai cselekvést kifejező vs. gondolati cselekvést kifejező
(*ugrál, mászik, katapultál*) (*vélekedik, emlékszik*)

vagy szűkebb szemantikai kategóriák alapján:

mozgásigék (jön, fut) vs. érzékelést kifejezők (hall, lát) vs.
„mondásigék” (közöl, kérdez) vs. hangutánzás igéi (brekeg, huhog) vs. természeti jelenségek igéi (villámlik, esik) stb.

Fogalmi-lexikai jelentések

Csoportosítás fogalmi és grammatikai kategóriák alapján:

- itt is többféle szempont lehetséges

pl. cselevő tranzitív vs. cselevő intranszitiv igék
tárgyra irányulás, pl. *megmér* *motorozik*

faktitív műveltető vs. kauzatív műveltető
irat, ugráltat *csinosít, tisztít*

visszaható vs. kölcsönös vs. mediális vs. szenvedő
(*öltöz-ködik*) (*beszél/get*) (*növekszik*) (*kéretik*)

Fogalmi-lexikai jelentések

Modális jelentés alapján:

szándék vs. lehetőség, képesség vs. szükségszerűség
próbál, szeretne *lehet, tud* *kell*

Tartalmi jelentés „mennyisége” alapján:

tartalmas igék vs. féltartalmas vs. funkcióigék
fölgugrik *két részből áll* *bejelentést tesz*

Fogalmi-lexikai jelentések

Vonzatstruktúra tekintetében:

alanytalan - *villámlik, hajnalodik*

egyvonzatos (egy argumentumú) - *az emberiség fejlődik*

kétvonzatos (két argumentumú) - *Péter kenyeret eszik.*

háromvonzatos (három argumentumú) - *Péter könyvet adott Marinak.*

négyvonzatos (négy argumentumú) - *A mama elküldte a gyereket a boltba zsemléért.*

tartalomváró igék - tagmondatot vonzhatnak, pl. *hisz, tud, gondol*

Grammatikai jelentés

Az igék alapvető grammatikai kategóriái:

idő, mód, szám, személy

Jelölői:

igejelek, jelszerű igei segédszók, személyragok

Aspektuális jelentés és akcióminőség

Igeaspektus (igeszemlélet):

az igének a mondat belső időszerkezetét befolyásoló jelentése

Kategóriák

folyamatos

a) cselekvést jelentők
(dolgozik, rohan, siet, énekel)

b) nem cselekvést jelentők
- állapot v. állapotvált. jelölők
(virágzik, növekszik, lóg)
- létezés kifejezők (van, létezik)
- birtoklást kifejezők (van vkinek, bír vmivel)
- viszonyító, értékelő (hasonlít, megfélel)

nem folyamatos

- mozzanatot jelentők
(ütközik, villan, köhint)

- végpontot jelölők
(meglel, elnyer, abbahagy)

Aspektuális jelentés és akcióminőség

Folyamatos igék: jelentésükben nincsen belső határpont

Nem folyamatos igék: jelentésükben valamiféle korlátozás, belső határpont van, mely az ige jelentésének a része, szemantikai jegye

(elején - *megkedvel*; végén - *túljut, elolvas*; kétoldali - *csillan, villámlik*)

Határpont lehet:

a) abszolút vagy viszonylagos
érez: megérez, 'kezdet' nő: *megnő*
iszik: megissza 'végpont' elsüllyed, *lelassul*

b) mennyiségi és/vagy eredményhatár vagy időhatár
(kitisztít, felébreszt) *(ízlel: megízlel, 'kezdet')*

Aspektuspárok a magyarban

Folyamatos – nem folyamatos oppozícióban

<i>hall</i>	<i>meghall</i>
<i>szagol</i>	<i>megszagol</i>
<i>virágzik</i>	<i>kivirágzik</i>
<i>csinál</i>	<i>megcsinál</i>

Nincsen aspektuspárjuk (igék majd' felének)

létezik, birtokol, megbocsát

Akcióminőség

Ige által jelölt esemény lefolyását, „cselekvésmódját” jelölő kategória – csak eseményt, cselekvést, folyamatot jelölő igéknek lehet

Típusai:

- kezdés – állapotot jelölő igékből igékötővel
tud → *megtud; tetszik* → *megtetszik*
- mozzanatoság, pillanatnyiség – megszakítható cselekvést jelentőből
zörget → *megzörget; lóbál* → *meglóbál*
- eredményesség – megszakítható cselekvés vagy állapotváltozás
olvas → *elolvas; vár* → *megvár; sárgul* → *megsárgul*
- gyakoriság – csak cselekvést jelentő igékből
ölel → *ölelget; hajol* → *hajolgat; mer* → *merget*
- kicsinyítés – állapotváltozást és cselekvést jelentőből
nő → *növöget; eszik* → *eszegget; olvas* → *olvasgat*

Igenemek

Besorolás alapja:

cselekvő – igei cselekvés tartalom – cselekvés irányulása ezeknek a viszonya

Sajátos szemantikai-szintaktikai kategória, melynek kiindulási az ige:

- a) fogalmi-grammatikai jelentése
- b) vonzatszerkezete (argumentum struktúrája)
- c) morfológiai felépítettsége

Cselekvést kifejező igék: cselekvő igeneműk

Történést v. állapotot kifejező igék (+ létigék): mediális igeneműk

Többi: cselekvő igékből képzés során

Cselekvő (aktív) igék

- ált-ban akaratlagos, többé-kevésbé tudatos cselekvést fejeznek ki (pl. *beszél, járkál, tanul*)
- Kötelező vonzat: az alany (a cselekvés végzője)
- Lehet: képző nélküli (*ad, tör, hív*) vagy képzett (*támogat, mosolyog*)
- Lehet → Tranzitív: a cselekvés valamely személyre, dologra (objektumra) irányul
 - *szagol, kedvel, meglátogat, összeráz, megőrül, nekifut*
 - Á+T *ábrázol, rak, tesz vmit*
 - Á+H vonzatok *gondol vmire, örül vminek, bízik vkiben*
- Intranszítív: *szalad, püsszeg, szalad, ugat, mosolyog, hajlong*

Mediális igék (középigék)

- Alanytalan igéket is tartalmaz (= az alanyi vonzathely lexémával való kitöltése tilos)
- **Történést** fejeznek ki: *pirkad, fagy, hajnalodik, villámlik, tavaszodik*
- **Állapotot**, képességet is kifejezhetnek: *létezik, van, marad, fáj, tud*
- Alanyos változatban: az alany személy v. dolog, mellyel történik valami, mely elvisel, átél valamit, **állapotváltozást**, vagy valamilyen állapotban van *pusztul, világosodik, tágul, megbetegszik*

Mediális igék

- Felszólító alakjuk nem reális felszólítás, inkább óhaj
- Pl. Szülessék már végre meg.....
Gyógyulj meg!
Álljon már el az eső!
- Jelentésük túlnyomó részt intranszítív.

Műveltető (kauzatív) igék

- aktív cselekvő igékből származnak (V nem lehet állapotige)
- **képzés: -at/-et, -tat/-tet** V+[vcaustAt] → [vcausV+tAt]
- az alapigéhez képest egy új vonzattal rendelkeznek, amely a műveltető igét tartalmazó mondatban alanyként jelenik meg:
Béla dolgozik. János dolgoztatja Bélát. alapige itt tárgyatlan
Béla levelet ír. János levelet írat Bélával. alapige itt tárgyas
- átmeneti jellegűek

Szenvedő igék (passzív igék)

- tárgyas cselekvő igékből + képző **-Atik, -tAtik**
V + [vpass tAtik] → [vpass V + tAtik]
- A szenvedő igék képzőjét a műveltető ige képzőjétől csak az ikes ragozás különbözteti meg.
- Tárgyas cselekvő ige objektuma a szenvedő ige alanyává válik
felfüggeszti a tárgyalást → a tárgyalás felfüggesztetik
kimondja az igazságot → az igazság kimondatik
- Cselekvője kitéhető eszközlő határozó formájában
A levél a postás által átadatik.
A menyasszony a vőlegény által megkéretik.
- Használata a mai nyelvhasználatban ritka.

Visszaható igék

- Cselekvő igékből képezzük
-Ódik, -(V)kodik, -kÓdik, -(A)kVzik, -kÓzik

V + [vrefl kVdik] → [vrefl V + kVdik]

- Cselekvést fejeznek ki
- A cselekvés alanya és objektuma is maga a cselekvéshordozó
Anna mosakodik. Péter megtörölközik. Éva szépen ruházódik.
- Árnyalatnyi passzív jelentéstartalom van bennük
- Kötelező vonzata: az alany

szóródik, fésülködik, emelkedik, törlődik, építkezik, vetkőzik

Kölcsönös igék

- Rokon jelentésűek a visszaható igékkel
- Cselekvést fejeznek ki, melyben több cselekvéshordozó kapcsolódik
- mindig tárgyatlanok
- *pl. ölelkezik, kapcsolódik, táncol, sakkozik, levelez, beszélget,*